

Pontoppidan som nøgle til kontroversielle emner i danskfaget

LOTTE PRÆTORIUS

For nylig blev der lavet en undersøgelse, der peger på, at hver fjerde underviser i grundskolen og gymnasiet undgår kontroversielle emner i undervisningen.¹ Hvorfor er vi bange for at undervise i Muhammedkrisen, krigen mellem Israel og Palæstina, selvmord eller selvmordstanker? Dette kan der være flere forklaringer på, men de hyppigste årsager til, at undervisere undgår de kontroversielle emner, er hensynet til elevernes trivsel og ønsket om at undgå konflikter i klassen. Det kræver også tid at få etableret et trygt læringsrum, hvor der er plads til de svære emner. Ikke desto mindre er det ofte det svære, der er det vigtige. Særligt hvis undervisningen skal indfri formålet i læreplanerne, hvor danskfaget “gennem arbejdet med tekster, der varierer i tid, sted, genre og intention, skal bidrage til at udvikle elevernes selv- og omverdensforståelse som led i den personlige og kulturelle identitetsdannelse” (...) Og når undervisningen skal sørge for “udvikling af kritisk-analytisk sans, refleksionsevne samt beherskelse af et sikkert sprogligt udtryk”, så formålet kan blive “at fremme elevernes muligheder for som medborgere at orientere sig og aktivt tage del i et demokratisk og globaliseret samfund ...”²

Måske kan et arbejde med Henrik Pontoppidans værker være en vej til at undervise i kontroversielle emner, så lad os se på, hvordan hans litteratur kan være med til at give et sprog til det, der kan være svært at tale om. Pontoppidan underviste selv, først på Freerslev Højskole og senere Jørlunde Højskole, hos broren Morten Pontoppidan, der var forstander. Om det bare var for at få smør på brødet, eller om han virkelig brændte for folkeoplysningen, kan være svært at sige, men når man læser hans værker, mærkes en tydelig vilje og evne til at formidle vilkårene for samfundets svage og undertrykte grupper.

1. Undersøgelsen er gennemført af Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (VIVE) for Børne- og Undervisningsministeriet. Undersøgelsen bygger på besvarelser fra 721 lærere og 127 skoleledere i folkeskolen, frie grundskoler og gymnasiet. Undersøgelsen er afgrænset til lærere, der underviser i dansk, historie, samfundsfag, religion/kristendoms-kundskab eller biologi/biotechnologi i hhv. 7.-9. klasse samt på gymnasiale uddannelser.
2. Læreplanerne for STX og HF (2017)

Henrik Pontoppidan udfordrede tidens normer gennem et opgør med den strenge kristendom og de sociale uretfærdigheder, der prægede hans samtid. Han rettede en skarp kritik mod hykleri og dobbeltmoral i alle samfundslag, og skildrede den fattige landbefolknings barske livsvilkår samt den stigende polarisering mellem land og by. Med kompromisløse portrætter af landbefolkningens elendighed blotlagde han den sociale ulighed og udstillede samfundets moralske forfald. Hans kritik af det gennemgribende hykleri var nådesløs og vidnede om en forfatter, der ikke veg tilbage fra at stille de svære spørgsmål; så hvis Pontoppidan havde været underviser i dag, ville han næppe have svaret som gennemsnittet i VIVEs spørgeskemaundersøgelse. Hans karriere og litteratur vidner om en mand, der gik egne veje – også når det gjaldt formidling og dannelse.

Et stærkt kontroversielt emne, som naturligt kan inddrages i undervisningen igennem Pontoppidans værker, er Israel-Palæstina-konflikten. Her vil Jakobe Salomon fra *Lykke-Per* (1898-1904) være interessant, da hun som dansk storby-jøde bliver konfronteret med de fordrevne russiske jøder på banegården i Berlin. Hændelsen finder sted lang tid før den tyske jødeforfølgelse, men uddraget kan stadig sætte den nutidige fordrivelse og flygtningekrise i et vigtigt perspektiv. Ved at inddrage de jødiske forhold før etableringen af staten Israel, og på en måde trække det nutidige politiske lag af, bliver det lettere at tale med eleverne om en mere grundlæggende krænkelse af menneskerettigheder.

MAGTEN OG MYNDIGHEDERNES LIGEGYLDIGHED

Jakobe Salomon er en af de moderne kvinder, der bevæger sig på rejse ud i verden og hun bliver derved konfronteret med verdens konflikter. Et af de centrale knudepunkter, når man rejser gennem Europa, er Berlin Banegård, som Jakobe oplever første gang, da hun som helt ung er på vej til sit pensionat i Schweiz. Her møder hun synet af jødiske flygtninge fra Rusland. Da hun selv er jøde, gør dette syn et uudsletteligt indtryk på hende, og man fornemmer, at hendes blik bliver symbolet på den sociale indignation, som var et af Pontoppidans litterære kendetegn.

På banegården i Berlin oplever Jakobe Salomon, hvordan de fordrevne russiske jøder opmagasineres som rejsegods. Hun er selv på vej videre til en veninde, men bliver således pludselig opmærksom på, at det syn, der møder hende, er en del af hendes egen slægtshistorie: "Da greb hun sig med ét til Hjærtet og havde nær udstødt et Skrig. Under en Fornemmelse af Svimmelhed gik det op for hende, at disse ynkværdige Skabninger var hendes Stammefæller, at hvad hun her saa' for sig, var et af de mange Tog af fordrevne russiske Jøder, der det sidste halve Aar var bleven ført gennem Tyskland for ved de mosaiske Menigheders Bistand at befordres over til en uvis Fremtid i Amerika."³ De fordrevne jøder har status af flygtninge og er derfor stuvet sammen på Berlin Banegård afsondret fra resten af de rejsende, og pludselig erindrer Jakobe at have læst om den behandling jøderne har fået i deres tidligere hjemland, Rusland, en behandling, hun kalder

3. Pontoppidan, Henrik Lykke-Per, Gyldendal 2018

myndighedernes ligegyldighed. De russiske jødeforfølgelser, pogromerne, der fandt sted mellem slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet er beskrevet i flere værker om folkedrab.⁴ De skildringer, vi læser om i *Lykke-Per*, er meget detaljeret beskrevet samtidig med, at Pontoppidan også fremstiller sagen med stor kompleksitet, så vi som læsere selv må danne os vores (nuancerede) forestilling om tidens antisemitisme.

“Hun havde den hele Sommer læst i Aviserne om disse Skarer af Flygtninge, som endnu var halvville af Rædsel over de Skændselsgærninger, som Pøbelen under *Myndighedernes Ligegyldighed* eller ligefremme Tilskyndelse havde øvet imod dem. Hun havde læst om, hvorledes man om Natten havde svedet Jødernes Huse af over Hovederne paa dem, udplyndret dem indtil den nøgne Krop, voldtaget deres Kvinder, stenet gamle Folk og slagtet Børn, saa Rendestenene havde været røde af Blod, [...] men hun havde bestandig søgt at trøste sig med, at Skildringerne maatte være overdrevne; at en saadan Umenneskelighed, begaaet ovenikøbet mod et fredeligt og flittigt Folk, var en Umulighed i Frihedens og Humanitetens Aarhundrede. Nu saa’ hun her for sig Sandheden – netop saa grufuld, som den var beskrevet. Denne Dødens Stilhed, som rugede derinde over den halvmørke Sal; disse Skikkelser, der sad dér som sammenknugede over sig selv eller stirrede huløjede ud for sig, ligesom forfulgte af Erindringens blodige Syner; disse Maskeradedragter, der tydeligt var sammenstykkede af alt, hvad man af Barmhjærtighed havde tilkastet dem paa Vejene; disse Børn, der sad saa trofast og holdt Vagt over de enkelte Smaating fra Hjemmet, som de lykkeligste havde faaet reddet ud fra Ødelæggelsen, – alt skreg i sin Stumhed til hende om den Udaad, der var forøvet.”⁵

Jakobe er en kvinde, der orienterer sig i aviserne og følger med i de politiske strømninger og konflikter, der foregår i Europa. Hun fremstilles dermed som en progressiv og emanciperet kvinde, der ønsker at være en politisk engageret borger i samfundet. En identitet, der ellers oftere var knyttet til manden.

Når vi i dag læser nyhederne om krigen mellem Israel og Palæstina, forsøger vi måske også i første omgang at trøste os med, at skildringerne umuligt kan være sande: at de må være overdrevne. Man får dermed lyst til at spørge:

Hvilke konsekvenser har vores fornægtelse af sandheden for vores engagement i samfundets og vores demokrati? Hvilken effekt har det på os, når vi møder ondskaben i virkeligheden? Påvirker mediernes fremstilling os på den måde, at vi ikke orker at se mere eller høre mere om de grufuldheder, der foregår i Mellem-østen? Det ville være interessant at diskutere dette med eleverne og sammenligne pressefotos og litterære tekster og se på forskelle og ligheder. Det centrale spørgsmål i denne sammenhæng vil være, hvilket potentiale litteraturen har, når den bruges til at skildre uhyrligheder, som vi ikke kan fatte, har fundet sted? Og måske også, om den historiske forskydning i tid – mellem tekst og nutid – kunne give andre perspektiver?

4. Engel, David (2010), “What’s in a Pogrom? European Jews in the Age of Violence”, i Dekel-Chen, Jonathan (red.), *Anti-Jewish Violence: Rethinking the Pogrom in East European History*, Bloomington, IN: Indiana University Press. Horvitz, Leslie A.; Catherwood, Christopher, red. (2006). *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. New York, NY: Facts on File. Klier, John D., red. (2011), “What was a Pogrom?”, *Russians, Jews, and the Pogroms of 1881- 1882*, Cambridge: Cambridge University Press

5. Pontoppidan, Henrik *Lykke-Per*, Gyldendal 2018

Samtidig med, at oplevelsen på banegården i Berlin bliver en grufuld erkendelse af Jakobes eget ophav, bliver det også et billede på porten ind til helvedes forgård. Da hun går over mod en række åbentstående fløjddøre, er det nærmest en beskrivelse, som minder om Dantes helvede i *Den guddommelige komedie*, og fløjddørene bliver en port, man har lyst til at lukke i hurtigst muligt. Synet af flygtningene får hende til at lukke øjnene af rædsel, men det Jakobe ikke tåler at se, synliggør Pontoppidan i stedet for læseren i denne detaljerede beskrivelse:

Over hele den store, halvmørke Ventesals Gulv stod og laa og sad paa Hug flere hundrede fantastiske Pjalteskikkelser i Lighed med dem, hun havde set staa paa Perronen: Mænd og Kvinder, graaskæggede Oldinge og nyfødte Patteglutter, der laa ved Moderens Bryst. Et ejendommeligt stivnet Udtryk af dyrisk Angst var fælles saa godt som for dem alle. Enkelte af dem var næsten nøgne; flere havde blodige Bind om Panden eller Hænderne; alle var de gustne, udtærede og tilsmudsede, som havde de vandret dagevis uden Rast. Men næsten endnu mere uhyggvækkende end deres forskræmte og forkomne Udseende og den Elendighedens Stank, der stod ud af Dørene, var den Dødsstilhed, der herskede derinde mellem de mange sammenstuvende Mennesker. End ikke Barnegraad hørtes, skønt de fleste af de smaa, voksagtige Patteglutter øjensynligt forgæves søgte Næring ved det udtørrede Moderbryst.⁶

Jakobe bliver vred og får formulerer det spørgsmål, som også mange stiller sig selv i dag: Hvordan kan det, vi ser i Israel og Palæstina, ske for øjnene af verdenssamfundet? "Og dette var virkelig muligt! Disse til Himlen skrigende Skændelsgærninger kunde foregaa for hele Evropas Øjne, uden at en haand, en myndig Stemme hævdede sig derimod!"⁷ Udråbstegnene har en stærk effekt, som både en lukket konstatering, men samtidig indikerer de en stærk vrede.

NÅR TAVSHEDEN BRYDES – VREDE SOM POLITISK KRAFT

Hvis vi sætter dette fortidige billede af de forfulgte jøder op overfor en nutidig beskrivelse af det palæstinensiske folk, kan det være en mere neutral måde at begynde en samtale om konflikten mellem to folk på. Et oplagt sted at starte perspektivet kunne være en dialog med det nutidige kollektive langdigt *Jeg er vred*⁸ skrevet af 42 digtere, herunder Lone Aburas, inspireret af Maja Lee Langvads kritiske digt om transnational adoptions "Hun er vred"⁹. Heri skriver de:

"Jeg er vred over, at det vi taler om er et massedrab på børn.

Jeg er vred over, at der ikke findes et sted, hvor jeg kan få lov til at sige "fri Palæstina," uden at folk samtidig tror, at jeg holder med Hamas.

6. Ibid.

7. Ibid.

8. <https://www.information.dk/kultur/2023/10/caspar-eric-olga-ravn-43-andre-forfattere-langdigt-frit-palaestina-vred>

9. Langvad, Maja Lee *Hun er vred – Et vidnesbyrd om transnational adoption*, Gladiator, 2014

Jeg er vred over, at krigsforbrydelser reduceres til *at holde med*.

Jeg er vred over, at en tilbagetrækning fra besatte områder skal virke som en utopi.

Jeg er vred over, at den danske stat ikke officielt har anerkendt Palæstina som stat.

Jeg er vred over, at ingen offentlige politikere siger: giv også palæstinenserne et land.

Jeg er vred over, at grundlæggende menneskerettigheder anses som venstreorienteret.

Jeg er vred over drabene på civile, israelske såvel som palæstinensiske.

Jeg er vred over, at hadet gror og gror og gror.”

Når man underviser i så kontroversielle emner, er det vigtigt som underviser at balancere de to fronter og skabe en åben dialog og refleksion, hvor svaret ikke er givet på forhånd, men hvor eleverne via diskussion og debat skal forsøge at finde svar. Det kollektive langdigt giver os mulighed for at hæve os lidt op over den konkrete konflikt og udfordre præmissen om, at krigsforbrydelser reduceres til *at holde med*, og vi kan i stedet undersøge krigsforbrydelsen i sig selv. Vi kan se på, hvordan hadet fremstilles og reflektere over, hvorfor mange konflikter synes universelle og opleves som uløselige.

Det vil også være oplagt at lade eleverne fortsætte digtets anslag og rytme i en bredere forstand, og efterfølgende tale med dem om f.eks. Platons poetiske vrede, som han i *Phaidon* (385-380 f.Kr.) beskriver som et guddommeligt klarsyn. Dette syn på vreden, der således bliver noget konstruktivt, kan være interessant at overføre på Jakobes vrede, idet den dermed giver hende agens. Giver Jakobes traumatiske oplevelse på Berlin Banegård hende et guddommeligt klarsyn? Er det den oplevelse, der sætter så stærke spor i hende, at det er med til at skabe hendes vilje til at forandre forholdene for de undertrykte, og som antænder eller forstærker hendes sociale indignation?

Senere i *Lykke-Per* skriver hun selv i et brev, hvordan synet af de fattige arbejderbørn udenfor vinduet, mens hun ligger på sygelejet efter en traumatisk dødfødsel, vækker en dyb eksistentiel resonans i hende. Denne oplevelse bliver et vendepunkt for hende og anledning til at træffe en personlig beslutning, da hun herved indgår en indre pagt om at etablere et asyl for børnene, med det formål at give dem adgang til uddannelse og dermed bidrage til en samfundsmæssig forandring.

Et andet eksempel end *Jeg er vred*, kunne være den islandske forfatter Gerdur Kristnys digt *Døde børn* (2025). Her sætter hun ord på et universelt billede af det at miste et barn, og det er samtidig svært ikke at se de stærke pressefotos for sig af mødre og fædre fra Palæstina, der holder deres døde børn i favnen indhyllet i hvide lagener: “Døde børn / hyllet i hvide duge / ligner fakler // De lyser /

ind i fortiden / den som vi / forsøger / at finde vej /ud af”¹⁰ Som Jakobe, der ser børnene som det store forandringspotentiale for et samfund, bliver Gerdur Kristnys billede af de lysende fakler et meget poetisk og tragisk billede af, hvor verden er i dag.

NÅR LITTERATUREN UDFORDRER TABUERNE – ANDRE KONTROVERSIELLE EMNER

Der er mange veje at gå, hvis man ønsker at Pontoppidans litteratur skal invitere til at diskutere tabuer og kontroversielle emner. En anden vej end ovennævnte kunne være at inddrage emner som selvmord og selvmordstanker.

Hos Peter Andreas Sidenius (Per) i *Lykke-Per* får vi en antydning af den desillusion, han føler i slutningen af romanen, hvor han tænker tilbage på det liv, der kunne have været:

“Han løftede hovedet, – og det var med en fornemmelse af at vågne af et mareridt, at han igen så udover den solbeskinnede plads med dens liv af vogne og fodgængere. Lidt efter rejste han sig og gik stille bort. Planløst gik han ud og ind ad smågaderne og havnede tilsidst inde i Ørstedsparken. Her havde han i disse dage regelmæssigt gået sin tidlige morgentur, mens der endnu kun var få spadserende. Også nu i byens middagstid var der fredeligt. Børnene og ammerne var taget hjem. Bænkene var tomme. Brede skygger strakte sig henover plæner og gange, mens solen endnu skinnede på det gulnende løv og de mange irgrønne bronzestatuer. Han satte sig ned på en bænk i en af midtergangene; og mens han sad der uforstyrret og tegnede med sin stok i gruset, skød påny den tanke op i ham, at det ville være en lykke både for Inger og børnene, om han døde eller på anden måde gled ud af deres tilværelse. Måske især for børnene.”

Som en anden Nora fra Ibsens *Et Dukkehjem*, tynger den borgerlige dydsetik også Per. Han overvejer, hvorvidt det er sundt for børnene at være sammen med ham, da hans svigtende ansvar og moral kan smitte dem, sådan som det skete med hans egen far, og disse tanker udmønter sig i selvmordstanker.

Fortvivlelse og selvmordstanker findes flere steder i Pontoppidans værker. I debutværket *Støkkede vinger* (1881) beskrives Niels Ingvor i *Et endeligt* som en vemodig skikkelse, der føler sig glemt af verden og lever i ensomhed. Hans tanker om selvmord bliver kun antydnet ved at beskrive hans blik mod krogen i bjælken, men de er der.

Den eksistentielle fortvivlelse bliver endnu tydeligere i *De dødes rige* (1912-16), hvor Jytte Abildgaard føler en dyb eksistentiel hjemløshed, der udspringer af hendes følelse af aldrig at have levet livet autentisk og med de muligheder, som mændene har. Hun ønsker at sove sig bort fra tilværelsen, en eufemisme for selvmordet. Pontoppidan balancerer dermed et tabuiseret emne, og giver mulighed for at lade læseren forholde sig kritisk til Jyttes skæbne, der samtidig bliver et symbol

10. Kristny, Gerdur *Døde børn* fra digtsamlingen *Jordlys*, Herman & Frudit, 2025

på datidens kvindesyn, noget der fremstår som en samfundskritisk kommentar fra Pontoppidans side.

De fortvivlede personers tanker og handlinger i Pontoppidans værker kan skabe rum for, og debat om, hvorfor det er vigtigt at turde tale om så svære emner som selvmord. Hvorfor er det vigtigt for et samfund at bryde disse tabuer? Hvad får vi ud af at gøre det?

Når Pontoppidan giver en jødisk kvinde som Jakobe en central rolle i *Lykke-Per* og lader en kvinde træde frem med høj selvstændighed og agens, viser han også – både direkte og indirekte – sin interesse for minoriteter og de moralske tabuer, der er knyttet til dem. Jakobe tilhører ikke kun en religiøs minoritet, men som jøde og kvinde repræsenterer hun en dobbeltminoritet. Hun kommer selvfølgelig fra det velstillede borgerskab og er derfor yderst privilegeret, men også i den henseende viser Pontoppidan en mere nuanceret side af sine personer, da Jakobe fremstilles som en altruistisk velgører, der ønsker at ændre samfundet med de midler, hun har. Den fortvivelse Jakobe føler, får hun vendt til en handlekraft, som giver mening for hende – i modsætning til Jytte i *De dødes rige*.

De kontroversielle emner findes, udover de her viste nedslag, mange steder i Pontoppidans værker, og de kan som litterære værker være en vigtig håndsækning til underviserne, når de ønsker at inddrage de kontroversielle og tabuiserede emner i undervisningen. Værker og tekster er dermed ikke blot litteraturhistorisk interessante, men også stærkt relevante i forhold til at bringe nutidige (eller ligefrem evigtgyldige) og svære emner som krig, forfølgelse og selvmord op.

ABSTRACT

This article explores how the literature of Henrik Pontoppidan can be used in the classroom to facilitate discussions on controversial topics. Research indicates that educators often avoid such subjects due to concerns about student well-being and potential classroom conflict. Teaching controversial issues requires a delicate balance, fostering open dialogue and reflection without predetermined answers, allowing students to seek understanding through debate. Literature offers a valuable tool in this context, providing language for difficult conversations. Pontoppidan's works address themes such as antisemitism, oppression, and suicidal thoughts, presenting characters' disillusionment and despair. These portrayals create both a mirror and a safe distance for students to engage with complex and sensitive issues.

Lotte Prætorius, født 1970. Lektor i dansk, filosofi og oldtidskundskab på Hasseris Gymnasium, Master i retorik, projektleder i Nordspråk, medlem af kanonudvalget 2025 og lærebogsforfatter.

LITTERATURLISTE

- Aburas, Lone o.a. *Jeg er vred*, Information, 23.10.23
- Engel, David (2010), *What's in a Pogrom? European Jews in the Age of Violence*, i Dekel-Chen, Jonathan (red.), *Anti-Jewish Violence: Rethinking the Pogrom in East European History*, Bloomington, IN: Indiana University Press
- Horvitz, Leslie A.; Catherwood, Christopher, red. (2006). *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. New York, NY: Facts on File.
- Jessen, Ida, Forord til Pontoppidan, Henrik *Lykke-Per*, Gyldendal 2018
- Klier, John D., red. (2011), *What was a Pogrom?*, Russians, Jews, and the Pogroms of 1881- 1882, Cambridge: Cambridge University Press
- Kristny, Gerdur *Jordlys*, oversat af Erik Skyum-Nielsen, Herman & Frudit, 2025
- Langvad, Maja Lee *Hun er vred – Et vidnesbyrd om transnational adoption*, Gladiator, 2014
- Læreplanerne for STX og HF (2017)
- Pontoppidan, Henrik *Lykke-Per*, Gyldendal, 2018
- Prætorius, Lotte *Jakobe Salomon*, artikel i Dansknoter, 2022
- VIVE, Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (VIVE) for Børne- og Undervisningsministeriet. 2025